

Redakcja naukowa
Bogusław Sawicki
Marian Harasimiuk

Redakcja naukowa

Bogusław Sawicki

Marian Harasimiuk

RECENZENCI

prof. dr hab. Irena Jędrzejczyk
dr hab. Joanna Hawlena
dr hab. Elżbieta Huk-Wieliczuk
dr hab. Aleksander Panasiuk

REDAKCJA NAUKOWA

prof. dr hab. Bogusław Sawicki
prof. dr hab. Marian Harasimiuk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE I KOREKTA

Jolanta Sierakowska

PROJEKT OKŁADKI, SKŁAD I ŁAMANIE

Wydawnictwo FREL

FOTOGRAFIE NA OKŁADCE

Koniki polskie w ostoi przy stawach Echo (fot. B. Kaproń)

© Copyright by Wydawnictwo FREL, Warszawa 2014

Monografia przygotowana w Katedrze Turystyki i Rekreacji
Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie

ISBN 978-83-64691-07-2 – wersja drukowana
ISBN 978-83-64691-08-9 – (e-book) PDF

OBJĘTOŚĆ

18 arkuszy wydawniczych

ZAMÓWIENIA

Wydawnictwo FREL
www.wydawnictwo.frel.pl
e-mail: wydawnictwo@frel.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
-----------------	---

Rozdział 1

Rola obszarów chronionych w rozwoju edukacji i turystyki

1.1. Ochrona walorów przyrodniczych a edukacja i rozwój turystyki	13
The Protection of Natural Values and Education – Tourism – Economic Development <i>Adam Madejski, Andrzej Pawłowski</i>	
1.2. Program edukacji ekologicznej w województwie lubelskim	27
Environmental Education Program in the Lublin Region <i>Małgorzata Deneka-Angel, Małgorzata Stanicka</i>	
1.3. Edukacja i rekreacja na obszarach leśnych realizowana przez Nadleśnictwo Lubartów	35
Education and Recreation in Forest Areas Implemented by the Forest District Lubartów <i>Piotr Musiał</i>	
1.4. Edukacja ekologiczna zielonych szkół na obszarach chronionych oraz jej rola w kształtowaniu postaw proekologicznych	51
Environmental Education “Green Schools” Protected Areas and Its Role in Shaping Green Attitudes <i>Ewelina Błaszczak, Anna Dłużewska</i>	
1.5. Kreowanie produktów turystycznych dla uczniów z wykorzystaniem potencjału turystycznego obszarów chronionych w powiecie strzyżowskim	61
Creation of Tourism Products for Students Using the Tourism Potential of Protected Areas in the County Strzyżów <i>Anna Nizioł</i>	
1.6. Obszary chronione jako czynnik rozwoju edukacji ekologicznej i turystyki w Nadleśnictwie Rymanów	71
Protected Areas as a Factor in the Development of Environmental Education and Tourism in the Forest District Rymanów <i>Monika Drozd, Marcin Obodyński, Marcin Korbecki</i>	

- 1.7. Wpływ morfologii i morfodynamiki wydm na zrównoważony rozwój turystyki a konieczność ochrony prawnej walorów naturalnych pól wydmy 81
 Impact of Dunes Morphology and Morphodynamic on Tourism Sustainable Development versus Necessity of Dunes Fields Values Legal Protection
Maciej Dłużewski

Rozdział 2

Udział obszarów chronionych w rozwoju wielofunkcyjnym gospodarki na obszarach wiejskich

- 2.1. Funkcje obszarów chronionych w rozwoju terenów wiejskich 97
 Functions of Nature Protected areas in Rural Development
Dariusz Rakowski
- 2.2. Funkcja ochronna i gospodarcza lasów na przykładzie Nadleśnictwa Lubartów 109
 Protective and Economic Function of Forests for Example the Lubartów Forestry
Leszek Gajus

Rozdział 3

Rozwój turystyki na obszarach prawnie chronionych

- 3.1. Rola turystyki aktywnej w podnoszeniu atrakcyjności obszarów chronionych na przykładzie wybranych parków narodowych 125
 The Role of Active Tourism in Enhancing the Attractiveness of Protected Areas Based on Selected National Parks
Bożena Bednarska, Agnieszka Błaszczak
- 3.2. Możliwości rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych. 137
 Possibilities of Tourism Development in Environmentally Valuable Areas
Mikołaj Jalinik
- 3.3. Znaczenie obszarów chronionych w rozwoju geoturystyki w województwie lubelskim 149
 The Significance of Protected Areas for the Development of Geotourism in Lubelskie Province
Edyta Martynowska, Justyna Warowna, Wojciech Zgłobicki
- 3.4. Walory środowiska przyrodniczego obszarów nadmorskich w Polsce i ich potencjał turystyczny na przykładzie województwa pomorskiego 159
 Values of the Natural Environment of the Coastal Areas in Poland and Their Tourist Potential the Example Pomerania Voivodship
Antoni Korowicki, Dariusz Rakowski

- 3.5. Działalność arboretum w Bolestraszcach jako komplementarny element obszarów chronionych. 175
 The Activities of Arboretum in Bolestraszyce as a Complementary Element of Protected Areas
Narczyz Piórecki, Marcin Obodyński
- 3.6. Wybrane aspekty rozwoju ruchu turystycznego w Ojcowskim Parku Narodowym 183
 Some Aspects of the Development of Tourism in the Ojcowski National Park
Joanna Hawlena
- 3.7. Rola obszarów chronionych w rozwoju ruchu turystycznego na Ukrainie 195
 Role of Environmentally Protected Sites in the Development of the Tourism Movement in Ukraine
Nazar Kudla, Ivan Tofan
- 3.8. Turysta niepełnosprawny ruchowo na szlakach przyrodniczych. 205
 Tourist Physically Disabled on the Trail in Natural Areas
Elżbieta Rutkowska

Rozdział 4

Różne aspekty planowania przestrzennego i zagospodarowania turystycznego na obszarach prawnie chronionych

- 4.1. Koncepcja systemu planowania przestrzennego obszarów chronionych 215
 The Concept of a System for Spatial Planning of Protected Areas
Waldemar A. Gorzym-Wilkowski
- 4.2. Planowanie przedsięwzięć inwestycyjnych na obszarach prawnie chronionych – teoria i praktyka (na przykładzie inwestycji PD Co) 223
 Planning of Investment Projects on Legally Protected Areas: Theory and Practice (PD Co Investment Case Study)
Witold Wołoszyn, Mariusz Morańda
- 4.3. Planowanie przestrzeni publicznej w granicach obszaru Natura 2000 na przykładzie Leśnego Parku Uzdrawiskowego w Supraślu 235
 Planning of Public Space within the Natura 2000 on Example Health Resort Forest Park
Tomasz Grzegorz Ołdytowski, Anna Sawicka
- 4.4. Obszary chronione a turystyka na przykładzie koncepcji zagospodarowania zalewu w Majdanie Sopockim 247
 Protected Areas and Tourism as an Example of the Development Concept of Water Reservoir in Majdan Sopocki
Halina Lipińska, Anna Psiuk, Rafał Kornas, Ewa Stamirowska-Krzaczek, Wojciech Lipiński, Małgorzata Goliasz

4.5. Rola szlaków turystycznych w ocenie atrakcyjności turystycznej Bieszczadzkiego Parku Narodowego	259
The Role of the Hiking Trails in the Evaluation of the Tourist Attraction of the Bieszczady National Park <i>Beata Prukop, Jarosław Herbert</i>	
4.6. Program budowy dróg rowerowych wzdłuż wałów przeciwpowodziowych rzeki Wisły przepływającej przez obszary Natura 2000 w województwie lubelskim	271
The Construction of Cycle Paths Along the Flood Bank of the Vistula River on the Natura 2000 Sites in the Lublin Region <i>Stanisław Jakimiuk, Andrzej Pichla</i>	
4.7. Prawne aspekty budowlano-architektoniczne na obszarach prawnie chronionych	287
Legal Structural and Architectural Aspects in the Protected Areas <i>Michał Filipowicz, Anna Sawicka</i>	
4.8. Infrastruktura turystyczna w rejonie Parku Krajobrazowego „Dolina Dolnej Odry”	299
Tourism Infrastructure in the Lower Oder Valley Landscape Park <i>Marlena Prochorowicz</i>	
Bibliografia	311
Wykaz afiliacji autorów	337

WSTĘP

Idei ochrony przyrody można dopatrywać się w starożytności, już wtedy bowiem chroniono drzewa i gaje jako obiekty kultu religijnego. W Chinach pierwsze przepisy o ochronie lasów wydano około 4000 lat temu, a w Indiach król Asioka tego rodzaju werdykty wydał przed trzema tysiącami lat. Przykładem ciągłości inicjatyw chroniących przyrodę jest ochrona pierwotnego lasu w Górach Diamentowych w Korei, obowiązująca od XIII wieku do czasów obecnych. Wypada wspomnieć, że wiele cennych zespołów przyrodniczych przetrwało do dzisiaj, ponieważ były terenami łowieckimi władców (Puszcza Białowieska). Z początkiem XVI wieku ochronie przyrody zaczęły towarzyszyć inne cele. Za przykład może posłużyć szwajcarskie prawo z 1535 r. odnoszące się do ochrony ptaków śpiewających. Objęto je ochroną, gdyż dostrzegano w nich piękno oraz rolę w zwalczaniu szkodliwych owadów. Dekrety o ochronie lasów w roku 1671 wydał duński król Christian V oraz w roku 1705 rosyjski car Piotr I.

W Polsce za jedną z pierwszych form ochrony przyrody można uznać statut Kazimierza Wielkiego z 1347 r. dotyczący zakazu wycięcia drzew w cudzych lasach. Później sprawy te regulował Statut Warcki z roku 1423 oraz inne dokumenty o charakterze prawnym. W pełni świadomą ochroną było jednak dopiero królewskie rozporządzenie nakazujące pod koniec XVI wieku ochronę ginącego tura.

W Europie i Ameryce pierwsze obszary chronione zbliżone do form dzisiejszych zaczęły powstawać w XIX wieku. Były tworzone zarówno przez organy państwowe, jak i organizacje społeczne. Pierwszy rezerwat przyrody utworzono w roku 1805 w Danii, a pierwszy na świecie Park Narodowy Yellowstone powołano w roku 1872 w USA, w roku 1887 zaś powstały parki narodowe w Nowej Zelandii oraz Kanadzie. Pod tym względem Europa była nieco spóźniona, ponieważ pierwsze parki narodowe powstały w Szwecji dopiero w roku 1909 (Abisko, Sarek).

W omawianym okresie Polska była pod zaborami, ale mimo to w roku 1868 z inicjatywy Maksymiliana Nowickiego samorząd dzielnicowy na terenach polskich należących wówczas do Austrii wydał ustawę o ochronie kozicy zamieszkującej polskie Tatry. Dalsze działania na rzecz ochrony polskiej przyrody były związane z utworzeniem w roku 1873 Towarzystwa Tatrzańskiego. Wynika stąd, że mimo dziejowych przeciwności Polska wciąż była w czołówce państw europejskich dostrzegających wartości przyrodnicze.

Od początków XX wieku zaczęto tworzyć pierwsze organizacje i systemy prawne służące ochronie przyrody. Obecnie przeważająca część inicjatyw dotyczących ochrony przyrody pochodzi od Agendy ONZ ds. środowiska określonej w skrócie jako UNEP (Program Środowiskowy Narodów Zjednoczonych). Jako jej kluczo-

we dzieło należy określić Konwencją o bioróżnorodności biologicznej, którą utworzono i podpisano w roku 1992 podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro. Głównym założeniem tego dokumentu jest trwałe i równoważone użytkowanie globalnych zasobów przyrodniczych, co oznacza niedopuszczanie do nieodwracalnego niszczenia gatunków roślin i zwierząt oraz ekosystemów.

Według ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody formami ochrony przyrody w Polsce są: parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochrona gatunkowa roślin, zwierząt, grzybów. Pierwszymi podstawami prawnymi odnoszącymi się do sieci Natura 2000 są dwa akty prawne UE:

- Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (tzw. dyrektywa ptasia – Obszary Specjalnej Ochrony);
- Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. dyrektywa siedliskowa – Specjalne Obszary Ochrony).

Wspomniane dokumenty zawierają szczegółowe cele, ale metody ich osiągnięcia każde państwo opracowuje we własnym zakresie.

Większość wyżej wymienionych obszarów chronionych jest związana z monofunkcyjnymi obszarami wiejskimi, gdzie brakuje miejsc pracy, stąd należy dostrzegać nie tylko potrzebę, lecz konieczność przestrzegania zasad rozwoju zrównoważonego, który jest różnie definiowany, a najkrócej można go określić jako rozwój społeczno-gospodarczy zharmonizowany ze środowiskiem przyrodniczym.

Dobrym przykładem jest gospodarka prowadzona przez przedsiębiorstwo „Lasy Państwowe”. Nie dotyczy ona jednak wszystkich obszarów prawnie chronionych. Zdecydowanie najlepszym, synchronicznym do cytowanej wyżej gospodarki, jest gospodarka turystyczna, a szczególnie jej rodzaje, takie jak turystyka krajoznawcza i turystyka edukacyjna. Na wielu obszarach chronionych występują liczne walory antropogeniczne, stąd można także realizować turystykę kulturową. Nie można również zapominać o ekoturystyce i rekreacji, z którymi powinien być związany każdy rozwój turystyki. Praktycznie w dobrze opracowanych produktach turystycznych wymienione rodzaje turystyki mogą znakomicie ze sobą współgrać i przynosić korzyści finansowe oraz edukacyjno-wychowawcze szerokim kręgiem społecznym. Bardzo ważnym zagadnieniem jest dostrzeżenie potrzeby partycypacji miejscowej społeczności w zyskach z istnienia obszarów chronionych udostępnianych w celach turystycznych.

Mówiąc o turystyce edukacyjnej lub ogólnie o edukacji, najczęściej myśli się o dzieciach i młodzieży, tymczasem coraz powszechniejsze stają się różne formy edukacji starszego pokolenia. Przykładem są masowo powstające uniwersytety III wieku. Warto jednak skupić się na młodej generacji, która w wyniku wielu zło-

zonych zjawisk społecznych jest coraz słabiej wyedukowana od strony praktycznej, ma kłopoty z uzyskaniem odpowiedniego wychowania oraz jest bardziej chorowita, zażywa bowiem mało ruchu i niewiele wie o zdrowym stylu życia. Podczas wyjazdów edukacyjnych związanych z obszarami prawnie chronionymi można realizować wiele celów edukacyjnych i wychowawczych, a zatem:

- łączyć wiedzę zdobytą w szkole z praktyką i nabywaniem umiejętności;
- rozwijać umiejętności obserwacji otoczenia i rozumienia zjawisk przyczynowo-skutkowych;
- kształtować umiejętności prawidłowego korzystania z walorów środowiska;
- poznawać sposoby aktywnego wypoczynku;
- kształtować osobowość dzięki ukazywaniu wartości wynikających z przebywania w świecie przyrody i kultury oraz tworzyć postawy do przyjęcia zdrowego stylu życia;
- budować wrażliwość i poczucie piękna oraz rozwoju emocjonalnego;
- kreować kulturę bycia, kulturę postaw otwartych na współdziałanie w ramach grupy;
- kształtować patriotyzm dzięki poznawaniu regionu i kraju.

Realizacja powyżej zarysowanych celów przez turystykę edukacyjną może przynieść nie tylko duże korzyści społeczne, lecz także trudne do wyliczenia, a jednak ogromne korzyści materialne, człowiek dobrze wyedukowany i wychowany jest bowiem nieocenionym skarbem zarówno dla gospodarki, jak i własnej ojczyzny.

Na zakończenie warto wspomnieć, że ochrona przyrody i turystyka edukacyjna realizowane niezgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju nacechowane są wieloma dysfunkcjami. Do najczęściej spotykanych błędów w ochronie przyrody należy zbyt statyczne jej traktowanie, tymczasem przyrodę cechuje dynamizm, gatunki i ekosystemy nie są wieczne i obowiązuje zjawisko sukcesji. Trzeba więc ogromnej wiedzy, ażeby dobrze pojmować świat przyrody i działania należące do niej człowieka. Można nieskromnie przypuszczać, że ta monografia chociażby w małym stopniu zarysuje istniejące problemy i przedstawi korzyści związane z obszarami chronionymi oraz przybliży wypracowanie konsensusu między zachowaniem walorów przyrodniczych a potrzebami lokalnych społeczeństw.

prof. dr hab. Bogusław Sawicki
prof. dr hab. Marian Harasimiuk

Rozdział

1

ROLA OBSZARÓW
CHRONIONYCH W ROZWOJU
EDUKACJI I TURYSTYKI

1.1. OCHRONA WALORÓW PRZYRODNICZYCH A EDUKACJA I ROZWÓJ TURYSTYKI

ADAM MADEJSKI, ANDRZEJ PAWŁOWSKI

WPROWADZENIE

Naturalne walory środowiska stanowią zasadniczy element podaży turystycznej, do której zazwyczaj dostosowuje się pozostałe jej elementy. Należy zaznaczyć, że turystyka przyczyniła się do rozwoju ruchu ochrony przyrody i środowiska, czego przykładem mogą być pierwsze parki narodowe i rezerwaty przyrody (Park Narodowy Yellowstone, Tatrzański Park Narodowy, rezerwat wokół ruin zamku w Czorsztynie – Pieniński Park Narodowy). Obszarowe formy ochrony przyrody, oprócz pełnienia funkcji ochronnej, służą również udostępnianiu zasobów i walorów środowiska przyrodniczego do celów turystyki i rekreacji¹. Wśród funkcji turystyki wymienia się między innymi funkcję kształtowania świadomości ekologicznej. Ponadto, jak wskazują badania, atrakcyjność środowiska przyrodniczego dla turystyki znacząco wzrasta z chwilą uznania danego terenu za obszar chroniony, zwłaszcza za park narodowy. Z drugiej strony rozwój turystyki może nieść ze sobą określone zagrożenia dla środowiska przyrodniczego. W obrazowy sposób dysfunkcje turystyki określił Jost Krippendorf², nazywając turystykę pożeraczem środowiska i porównując ją do węża zjadającego własny ogon³. Warunkiem podstawowym trwałego zrównoważonego rozwoju jest zatem ochrona walorów przyrodniczych środowiska.

Niekiedy jednak można spotkać się z opinią, że funkcjonowanie form ochrony przyrody ogranicza lub wręcz uniemożliwia ruch turystyczny, a w rezultacie rozwój lokalny. Czy więc objęcie ochroną cennego przyrodniczo obszaru stanowi barierę, czy też czynnik aktywizujący rozwój turystyki? Jakie są konsekwencje dla rozwoju turystyki poddania ochronie obszarowej w aspekcie obowiązujących uwarunkowań prawnych?

¹ Ł. Stokłosa, J. Krupa, *Rozwój turystyki zrównoważonej na obszarach chronionych*, [w:] M. Kozińska (red.), *Zeszyt tematyczny „Zrównoważony rozwój turystyki w regionach Polski”*, „Zeszyty Naukowe Turystyka i Rekreacja” 2013, z. 11 (1), s. 17–32.

² J. Krippendorf, *The Holiday Makers: Understanding the Impact of Leisure and Travel*, Butterworth-Heinemann, Oxford 1987.

³ W. Alejsiak, *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, Wydawnictwo Albis, Kraków 2000, s. 315.

KONSEKWENCJE PODDANIA OCHRONIE OBSZAROWEJ (OCHRONA – EDUKACJA – TURYSTYKA)

Podstawowym aktem prawnym regulującym ochronę przyrody w Polsce jest ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁴. Ustawa ta wśród głównych narzędzi, za pomocą których realizowane są cele ochrony przyrody, wskazuje: **prowadzenie działalności edukacyjnej, informacyjnej i promocyjnej w dziedzinie ochrony przyrody** (art. 3 pkt 5). Ponadto akt ten stanowi, że obowiązek prowadzenia działalności w tej dziedzinie spoczywa na organach administracji publicznej, instytucjach naukowych i oświatowych, a także publicznych środkach masowego przekazu (art. 4 ust. 3).

Ustawa określa formy ochrony przyrody (art. 6 ust. 1). W Polsce obszarowymi formami ochrony przyrody, ważnymi dla turystyki i rekreacji, są elementy krajowego systemu obszarów chronionych, czyli **rezerwaty przyrody, parki narodowe, parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu oraz ostoje sieci ekologicznej Natura 2000**, które stanowią podstawową formę obszarowej ochrony przyrody we Wspólnocie Europejskiej. Podstawą prawną funkcjonowania obszarów Natura 2000 są dwie unijne dyrektywy: tzw. dyrektywa ptasia⁵ i tzw. dyrektywa siedliskowa⁶.

Mówiąc o dostępności obszarów chronionych dla ruchu turystycznego, należy mieć na uwadze hierarchiczny układ poszczególnych form ochrony – od rezerwatów przyrody i parków narodowych (o najwyższej randze ochrony), przez parki krajobrazowe oraz obszary chronionego krajobrazu, po obszary Natura 2000, w przypadku których ruch turystyczny zasadniczo nie jest limitowany.

W przypadku rezerwatów przyrody i parków narodowych, gdzie głównym celem jest ochrona przyrody, eksploracja turystyczna i rekreacyjna jest ograniczona. Obszar parku narodowego może być udostępniany w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym (art. 12 ust. 1). Przy czym jako udostępnienie, zgodnie z art. 5 pkt 22 ustawy o ochronie przyrody, rozumie się: umożliwianie korzystania z parku narodowego, rezerwatu przyrody lub niektórych ich obszarów i obiektów w celach naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych, sportowych, filmowania, fotografowania, a także w celach zarobkowych. W planie ochrony parku narodowego, a do czasu jego sporządzenia – w zadaniach ochronnych ustala się miejsca, które mogą być udostępniane, oraz maksymalną

⁴ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (DzU 2004 nr 92, poz. 880 ze zm.).

⁵ Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (Dz. Urz. WE L 103 z 25.04.1979).

⁶ Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz. Urz. WE L 206 z 22.07.1992).

liczbę osób mogących przebywać jednocześnie w tych miejscach. Udostępnianie obszaru parku narodowego, oprócz prowadzenia działań związanych z edukacją przyrodniczą, należy do zadań parków narodowych (na zasadach określonych w planie ochrony lub zadaniach ochronnych i w zarządzeniach dyrektora parku narodowego). Ustawa o ochronie przyrody (art. 15 ust. 1) stanowi, że w parkach narodowych oraz w rezerwach przyrody zabrania się (między innymi):

- połowu ryb i innych organizmów wodnych, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planie ochrony lub zadaniach ochronnych (art. 15 ust. 1 pkt 14);
- ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem, z wyjątkiem szlaków i tras narciarskich wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska (art. 15 ust. 1 pkt 15);
- wspinaczki, eksploracji jaskiń lub zbiorników wodnych, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska (art. 15 ust. 1 pkt 17);
- ruchu pojazdów poza drogami publicznymi oraz poza drogami położonymi na nieruchomościach stanowiących własność parków narodowych lub będących w użytkowaniu wieczystym parków narodowych, wskazanymi przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska (art. 15 ust. 1 pkt 18);
- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną przyrody, udostępnianiem parku albo rezerwatu przyrody, edukacją ekologiczną, z wyjątkiem znaków drogowych i innych znaków związanych z ochroną bezpieczeństwa i porządku powszechnego (art. 15 ust. 1 pkt 19);
- używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego, uprawiania sportów wodnych i motorowych, pływania i żeglowania, z wyjątkiem akwenów lub szlaków wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska (art. 15 ust. 1 pkt 21);
- biwakowania, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska (art. 15 ust. 1 pkt 23);
- organizacji imprez rekreacyjno-sportowych – w parku narodowym bez zgody dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody bez zgody regionalnego dyrektora ochrony środowiska (art. 15 ust. 1 pkt 27).

Ustawowy katalog zakazów jest obligatoryjny. Należy jednak nadmienić, że minister właściwy do spraw środowiska, po zasięgnięciu opinii dyrektora parku narodowego, może zezwolić na obszarze parku narodowego na odstępstwa od wyżej wymienionych zakazów, jeżeli jest to uzasadnione (między innymi): potrzebą ochrony przyrody, wykonywaniem badań naukowych, **celami edukacyjnymi**,

kulturowymi, turystycznymi, rekreacyjnymi lub sportowymi lub celami kultu religijnego i nie spowoduje to negatywnego oddziaływania na przyrodę parku narodowego (art. 15 ust. 3).

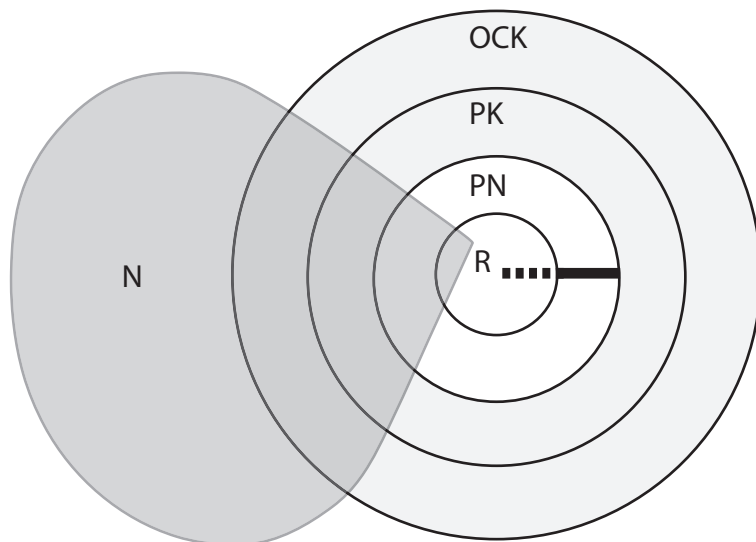
Odpowiedni regionalny dyrektor ochrony środowiska może zezwolić na obszarze rezerwatu przyrody na odstępstwa od wspomnianych zakazów, jeżeli jest to uzasadnione wykonywaniem badań naukowych lub **celami edukacyjnymi, kulturowymi, turystycznymi, rekreacyjnymi lub sportowymi lub celami kultu religijnego i nie spowoduje to negatywnego oddziaływania na cele ochrony przyrody rezerwatu przyrody** (art. 15 ust. 5).

W przypadku niższej rangi obszarowych form ochrony: parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu ustawa o ochronie przyrody stanowi zamknięte katalogi zakazów, jakie mogą być wprowadzone na tych obszarach (art. 17 ust. 1 i art. 24 ust. 1). Warto przypomnieć, zgodnie z art. 16 ust. 1. ustawy o ochronie przyrody, że park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na **wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju**. Z kolei obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione **ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych** (art. 23 ust. 1). Obie zatem formy ochrony przyrody, ze względu na kryteria rekreacyjne (potencjał), które decydowały o ich wyznaczeniu (utworzeniu), są szczególnie predysponowane do rozwoju turystyki i edukacji ekologicznej.

Sieć obszarów **Natura 2000**, która wyznaczana jest na podstawie kryteriów stricte przyrodniczych (bioróżnorodności biologicznej) obejmuje: **obszary specjalnej ochrony ptaków, specjalne obszary ochrony siedlisk** oraz tzw. **obszary mające znaczenie dla Wspólnoty**. Przy czym obszar Natura 2000 może obejmować część lub całość innych form ochrony przyrody funkcjonujących na podstawie przepisów krajowych (art. 25 ust. 1 i 2). Poza tym na obszarach europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000 akty prawne nie stanowią specjalnego katalogu zakazów; nie podlega tu ograniczeniu działalność gospodarcza. Główny zakaz sformułowany został w art. 33 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody. Stanowi on, że **zabrania się** (z zastrzeżeniem art. 34) podejmowania **działań mogących, osobno lub w połączeniu z innymi działaniami, znacząco negatywnie oddziaływać na cele ochrony obszaru Natura 2000**, w tym w szczególności:

- pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych lub siedlisk gatunków roślin i zwierząt, dla których ochrony wyznaczono obszar Natura 2000, lub;
- wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000, lub;
- pogorszyć integralność obszaru Natura 2000 lub jego powiązania z innymi obszarami.

Możliwości eksploracji turystycznej i rekreacyjnej na obszarowych formach ochrony przyrody w ich hierarchicznym (słojowym) układzie przedstawia poniższy schemat.

Objaśnienia: R – rezerwat przyrody, PN – park narodowy, PK – park krajobrazowy, OCK – obszar chronionego krajobrazu, N – obszar Natura 2000. W przypadku parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu (szraf) ruch turystyczny, o ile przepisy odrębne nie stanowią inaczej, nie jest zasadniczo limitowany. W parkach narodowych linia ciągła, a w rezerwach przyrody linia przerywana symbolizują ograniczoną dostępność tych form ochrony dla ruchu turystycznego.

Rys. 1. Schematyczne ujęcie możliwości eksploracji turystycznej poszczególnych form ochrony obszarowej

Znaczna część obszarów Natura 2000 stanowi obszary dotychczas niechronione i niewymagające specjalnych reżimów ochronnych, takich jakie stosowane są w rezerwach czy parkach narodowych. Niemniej jednak podstawowym warunkiem aktywności człowieka powinno być **gospodarowanie zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju**. Zatem ochrona przyrody w ramach sieci Natura 2000 nie musi być sprzeczna z realizacją inwestycji i rozwojem. Jednakże planowane inwestycje oraz projekty planów i programów, których realizacja może mieć szkodliwy wpływ na obszary Natura 2000, wymagają przeprowadzenia uprzedniej oceny ich wpływu na siedliska przyrodnicze i gatunki, dla ochrony których dany obszar został utworzony. Należy podkreślić, iż wszystkie plany i inwestycje, które nie będą wywierały istotnie negatywnego wpływu na chronione gatunki i siedliska przyrodnicze, są dopuszczalne. Nawet w razie stwierdzenia znacząco negatywnego oddziaływania na obszar Natura 2000 nie wyklucza się w bezwzględny sposób możliwości zrealizowania przedsięwzięcia czy przyjęcia planu. Właściwe organy administracji, według

swoich kompetencji, mogą zezwolić na takie przedsięwzięcie lub plan, jeśli ten plan lub przedsięwzięcie realizuje wymogi nadrzędnego interesu publicznego, a interes ten nie może być osiągnięty w inny sposób. W takiej sytuacji konieczne jest jednak skompensowanie szkód poniesionych przez przyrodę, tak aby utrzymać spójność sieci (np. w wyniku stworzenia w innym miejscu siedlisk dogodnych dla chronionych gatunków). Jeśli negatywne oddziaływanie dotyczy siedlisk lub gatunków priorytetowych, zgoda może być wydana tylko wówczas, gdy nadrzędny interes publiczny wiąże się z ochroną zdrowia i życia ludzi, zapewnieniem bezpieczeństwa publicznego albo uzyskaniem korzystnych następstw o pierwszorzędnym znaczeniu dla środowiska przyrodniczego. W innych, wyjątkowych przypadkach przed udzieleniem zgody państwo członkowskie musi wystąpić o opinię do Komisji Europejskiej⁷.

Należy dodać, że projekty dokumentów planistycznych (studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planów zagospodarowania przestrzennego województw oraz planów zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej), w części dotyczącej parku krajobrazowego i jego otuliny lub obszaru chronionego krajobrazu, wymagają uzgodnienia z właściwym miejscowo regionalnym dyrektorem ochrony środowiska w zakresie ustaleń tych planów, mogących mieć negatywny wpływ na ochronę przyrody parku krajobrazowego lub obszaru chronionego krajobrazu (art. 16 ust. 7 i art. 23 ust. 5). Ponadto regionalny dyrektor ochrony środowiska, na podstawie ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko⁸, bierze udział w strategicznych ocenach oddziaływania na środowisko (opiniuje projekty polityk, strategii, planów lub programów w dziedzinie przemysłu, energetyki, transportu, telekomunikacji, gospodarki wodnej, gospodarki odpadami, leśnictwa, rolnictwa, rybołówstwa, turystyki i wykorzystywania terenu, opracowywanych lub przyjmowanych przez organy administracji, wyznaczających ramy dla późniejszej realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz projekty polityk, strategii, planów lub programów innych niż wyżej wymienione, których realizacja może spowodować znaczące oddziaływanie na obszar Natura 2000, jeżeli nie są one bezpośrednio związane z ochroną obszaru Natura 2000 lub nie wynikają z tej ochrony – art. 46 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko). Do jego

⁷ *Natura 2000 a aktywność człowieka* [dostęp: 25.09.2014]. Dostępny w Internecie: <http://lublin.rdos.gov.pl/natura-2000-a-aktywnosc-czlowieka>.

⁸ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (DzU 2008 nr 199, poz. 1227 ze zm.).

zadań należy także m.in. przeprowadzanie ocen oddziaływania przedsięwzięć na środowisko oraz na obszar Natura 2000 lub udział w tych ocenach.

Przykładem obszaru rozwijającego się dynamicznie, a objętego formami ochrony przyrody może być popularny „trójkąt turystyczny: Kazimierz Dolny – Nałęczów – Puławy” z Małopolskim Przełomem Wisły, położony w zachodniej części województwa lubelskiego. Oprócz najstarszego w województwie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego funkcjonują tutaj obszary Natura 2000: Małopolski Przełom Wisły (PLB140006), Przełom Wisły w Małopolsce (PLH060045), Płaskowyż Nałęczowski (PLH060015) i Puławy (PLH060055). W latach 2010–2012, w ramach projektu o nazwie „Wykorzystanie walorów rzeki Wisły w celu budowy wspólnego produktu turystycznego przez Kazimierz Dolny, Puławy i Janowiec” w granicach Kazimierskiego Parku Krajobrazowego i obszaru Natura 2000 Przełom Wisły w Małopolsce (PLH060045), w Kazimierzu Dolnym dokonano przebudowy i modernizacji portu jachtowego wraz z towarzyszącą infrastrukturą, a w Janowcu nad Wisłą zrealizowano stanicę wodną usytuowaną w wymienionych formach ochrony obszarowej oraz dodatkowo w ostoi ptasiej Małopolski Przełom Wisły (PLB140006). Realizacja projektu przyczyniła się do uporządkowania infrastruktury i zagospodarowania związanego z turystyką i rekreacją wodną. Ponadto porty i stacje wodne w Kazimierzu Dolnym, Janowcu i Puławach mają służyć celom edukacyjnym: zapoznaniu turystów (i wędkarzy) z walorami przyrodniczymi obszarów Natura 2000 oraz z przyjaznymi dla środowiska zasadami wykorzystania turystycznego i rekreacyjnego terenów nadwiślańskich. Działania te powinny przyczynić się do kształtowania właściwych postaw turystów i eliminacji zagrożeń dla chronionych gatunków oraz cennych siedlisk przyrodniczych.

Reasumując, należy stwierdzić, że funkcjonowanie formy ochrony przyrody (szczególnie parku krajobrazowego, obszaru chronionego krajobrazu czy obszaru Natura 2000) nie może być utożsamiane z wyeliminowaniem ruchu turystycznego czy z bezwzględny zakazem inwestycji.

EDUKACJA ŚRODOWISKOWA I TURYSTYKA NA OBSZARACH CHRONIONYCH NA PRZYKŁADZIE ZACHODNIEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Rozwijająca się od drugiej połowy XX wieku turystyka masowa (zdominowana przez wycieczki szkolne) w północnej części Małopolskiego Przełomu Wisły w ramach popularnego „trójkąta turystycznego: Kazimierz Dolny – Nałęczów – Puławy” ogranicza się do głównych ośrodków recepcyjnych – Kazimierza Dolnego, Nałęczowa, Puław (a także coraz wyraźniej Janowca) i ma zasadniczo charakter turystyki poznawczej, z wyeksponowaniem treści kulturowych.

Przyczynkiem mającym służyć przestrzennej dywersyfikacji ruchu turystycznego poza ośrodkami recepcyjnymi, a jednocześnie wspierającym rozwój produktu turystycznego opartego na walorach przyrodniczych było podjęcie w 1988 r. przez Zarząd Kazimierskiego Parku Krajobrazowego, a następnie kontynuowanie przez Zespół Lubelskich Parków Krajobrazowych Oddział w Kazimierzu Dolnym, działań związanych z edukacją środowiskową. W ramach tych działań wyznaczono na terenie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego 11 przyrodniczych ścieżek dydaktycznych (w tym 3 ścieżki na lewym brzegu Wisły w gminie Janowiec). Na ścieżkach, z wykorzystaniem stanowisk i punktów widokowych, prowadzono różnorodne zajęcia terenowe dla młodzieży szkół podstawowych, średnich, a także studentów wyższych uczelni. Popularyzacji walorów przyrodniczych służyć miał opublikowany dwuczęściowy *Przewodnik po ścieżkach dydaktycznych Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*⁹. Pewnym zaskoczeniem dla autora było to, że zarówno ścieżki dydaktyczne, jak i same przewodniki, które przeznaczone były w zasadzie jako pomoc dydaktyczna dla nauczycieli prowadzących zajęcia terenowe, cieszyły się dużym zainteresowaniem wśród turystów indywidualnych. Popularyzacji wędrówek i uprawiania turystyki ukierunkowanej na poznawanie walorów przyrodniczych Małopolskiego Przełomu Wisły służyły również zrealizowane w latach 90. XX wieku przez TVP Oddział w Lublinie programy i felietony telewizyjne, takie jak *Nadwiślańskie krajobrazy* czy *Morze w kamień zakłęte*, oraz film Artura Tabora *Małopolski Przełom Wisły*.

Od lat 80. XX wieku niebagatelną rolę w edukacji ekologicznej i upowszechnianiu wiedzy o historii naturalnej odgrywa Muzeum Przyrodnicze – Oddział Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym. Główną siedzibą placówki jest dawny spichlerz zbożowy pochodzący z końca XVI wieku, w którym znajduje się sześć sal ekspozycyjnych. Każdego roku placówkę muzealną odwiedza około 25 000 zwiedzających, z których ponad połowę stanowią dzieci i młodzież szkolna w grupach zorganizowanych¹⁰. Muzeum, poza gromadzeniem, opracowywaniem i ekspozycją zbiorów przyrodniczych z zakresu geologii, paleontologii, botaniki i zoologii, prowadzi dla dzieci i młodzieży szkolnej interesujące warsztaty, gry i zajęcia terenowe po ścieżkach dydaktycznych. Działania te przyczyniają się nie tylko do podnoszenia świadomości ekologicznej, lecz także do zaszczepienia w młodym pokoleniu potrzeby uprawiania turystyki poznawczej opartej na walorach przyrodniczych oraz (w sposób pośredni) do dywersyfikacji przestrzennej ru-

⁹ A. Pawłowski, *Przewodnik po ścieżkach Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*, cz. I, Zarząd Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych, Agencja Wydawniczo-Reklamowa „Magic”, Lublin 1995, s. 76; L. Kowalczyk, A. Pawłowski, *Przewodnik po ścieżkach dydaktycznych Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*, cz. I., Zespół Lubelskich Parków Krajobrazowych, Lublin 1998, s. 41.

¹⁰ *Muzeum Przyrodnicze* [dostęp: 27.09.2014]. Dostępny w Internecie: <http://www.mnkd.pl/muzeum-przyrodnicze>.

chu turystycznego. Na szczególną uwagę zasługują organizowane przez muzeum od kilkunastu lat Przyrodnicze „Dni Wisły”, które stanowią cykl imprez kulturalnych, edukacyjnych oraz artystycznych mających na celu uświadomienie konieczności ochrony przyrodniczego i kulturowego dziedzictwa doliny Wisły.

Dużą szansę na wykreowanie nowych produktów turystycznych opartych na walorach przyrody nieożywionej (dziedzictwo geologiczne) i przestrzennej dywersyfikacji ruchu turystycznego, w warunkach zrównoważonego rozwoju, stwarza wdrożenie koncepcji Geoparku „Małopolski Przełom Wisły”. W latach 2010–2012 Konsorcjum „Małopolski Przełom Wisły”, utworzone przez pracowników Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytetu Warszawskiego i Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie – PIB, pod kierunkiem prof. dr. hab. M. Harasimiuka, opracowało na zlecenie Ministerstwa Środowiska *Geologiczno-górnico-środowiskowe warunki tworzenia Geoparku „Małopolski Przełom Wisły” (od Zawichostu do Puław)*. Koncepcja projektowanego geoparku objęła strefę pogranicza trzech województw, czyli lubelskiego, świętokrzyskiego i mazowieckiego, w której w całości lub częściowo znalazło się 21 gmin, w tym 14 nadwiślańskich. Na obszarze planowanego geoparku, o powierzchni około 1240 km², zarejestrowano 222 geostanowiska, czyli obiekty przyrody nieożywionej o znaczeniu naukowym i dydaktycznym, oraz ponad 130 stanowisk kulturowych, które mogą stanowić rdzeń przyszłych produktów geoturystycznych¹¹.

Z uznaniem należy odnotować podpisanie w roku 2013 przez przedstawicieli nadwiślańskich samorządów oraz instytucji kultury (Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym) i nauki (Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa PIB w Puławach) „Deklaracji wstępnej przystąpienia do inicjatywy utworzenia Geoparku «Małopolski Przełom Wisły»”. Sygnatariusze deklarują włączenie się w realizację zadań na rzecz utworzenia geostanowisk, zapewnienia ich dostępności, ochrony, utworzenia szlaków geoturystycznych i poprawy infrastruktury turystycznej¹².

DZIAŁANIA REALIZOWANE PRZEZ REGIONALNĄ DYREKCJĘ OCHRONY ŚRODOWISKA W LUBLINIE

Warto przedstawić kilka przykładów działań podejmowanych przez Regionalną Dyрекcyję Ochrony Środowiska w Lublinie (RDOŚ w Lublinie) w celu wyeliminowania lub ograniczenia (do stopnia akceptowalnego) dysfunkcji turystyki na obszarach cennych przyrodniczo.

¹¹ J. Warowna, M. Machalski, W. Jezierski, W. Zglobicki, G. Gajek, *Projektowany Geopark „Małopolski Przełom Wisły”*, Zespół Lubelskich Parków Krajobrazowych, Lublin 2013.

¹² A. Pawłowski, *Geoturystyczne walory Małopolskiego Przełomu Wisły*, „Zeszyty Naukowe WSSP w Lublinie” 2013, t. 18, s. 11–25.

Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Lublinie realizowała między innymi projekty: „Ochrona i zagospodarowanie muraw kserotermicznych w Kazimierskim Parku Krajobrazowym” (lata 2007–2009) oraz „Ochrona siedlisk przyrodniczych i gatunków na obszarach sieci Natura 2000 w województwie lubelskim” (lata 2010–2014). Przedmiotem czynnej ochrony były cenne murawy i zarośla kserotermiczne porastające stoki w strefie krawędziowej doliny Wisły. Działaniami ochronnymi w zachodniej części województwa objęto ważne dla turystyki obiekty położone na terenie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego: Górę Trzech Krzyży w Kazimierzu Dolnym, projektowany dwuczęściowy rezerwat „Męcierz” i rezerwat przyrody „Skarpa Dobrska”.

Zbiorowiska kserotermiczne wskutek procesów sukcesji wtórnej z roku na rok zmniejszają swoją powierzchnię. Zjawisko to nasila się z powodu zaniechania tradycyjnego sposobu gospodarowania związanego z wypasem oraz wprowadzaniem nasadzeń drzew. W ramach projektu realizowano działania bezpośrednio związane z utrzymaniem zbiorowisk murawowych oraz zaroślowych, polegające na: eliminacji roślinności drzewiastej i krzewiastej, usuwaniu samosiewek drzew i krzewów oraz ich odrostów, wykaszaniu muraw, a także reintrodukcji wybranych gatunków¹³. Realizacja głównego celu wymienionych projektów, czyli utrzymanie otwartego charakteru muraw, przyczyniła się w walny sposób do zachowania walorów ekspozycyjnych sztandarowych punktów widokowych: Góry Trzech Krzyży w Kazimierzu Dolnym, Albrechtówki oraz cypla „Skarpy Dobrskiej” w Podgórzu (gmina Wilków).

Ponadto wśród celów realizowanych projektów, istotnych dla turystyki i edukacji środowiskowej, było między innymi porządkowanie ruchu turystycznego i upowszechnienie wiedzy o obszarach sieci Natura 2000, na których realizowany był projekt.

W ramach ograniczenia presji ruchu turystycznego na siedliska przyrodnicze w bezpośrednim sąsiedztwie rezerwatu „Skarpa Dobrska” wykonano drewniane barierki, które ochraniają przed wchodzeniem na teren rezerwatu. Także w obrębie projektowanego rezerwatu „Męcierz” zrealizowano barierki, co pozwoliło uporządkować ruch turystyczny oraz zlikwidować dzikie zejścia i ścieżki. W pobliżu wszystkich obiektów zainstalowano tablice informujące o ich walorach przyrodniczych, w tym o obszarach Natura 2000. Strefa krawędziowa Równiny Bełżyckiej w Podgórzu (gmina Wilków) to nie tylko położony w Kazimierskim Parku Krajobrazowym rezerwat przyrody „Skarpa Dobrska”, lecz również teren wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego wczesnośredniowiecznego grodziska. Jest to także obszar Natura 2000 – Przełom Wisły w Małopolsce (PLH060045).

¹³ K. Wawer, *Ochrona muraw kserotermicznych*, [w:] *Ochrona muraw kserotermicznych i torfowisk*, Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Lublinie, Lublin 2012, s. 4–7.

W ramach projektu wykonano wiatę – minipawilon edukacyjny w formie nawiązującej do wczesnośredniowiecznej półziemianki. Informacja krajoznawcza eksponowana we wnętrzu półziemianki ma charakter interdyscyplinarny. Prezentuje ona: walory przyrodnicze (zarówno przyrody nieożywionej, jak i ożywionej), dziedzictwo archeologiczne oraz elementy krajobrazu kulturowego. Obiekt ten może służyć również wędrującym szlakami turystom jako deszczochron w warunkach otwartego, nadwiślańskiego krajobrazu.

Obecnie, w ramach projektu o nazwie „Wdrażanie zadań ochronnych na obszarach sieci Natura 2000 i rezerwach przyrody w województwie lubelskim” (projekt POIŚ.05.01.00-00-389/12), wykonywane są prace zabezpieczające w obrębie nieczynnego kamieniołomu komorowego w miejscowości Bochothnica (gmina Kazimierz Dolny). Obiekt położony jest w Kazimierskim Parku Krajobrazowym i w granicach obszaru naturalnego Płaskowyż Nałęczowski (PLH060015). Trzeba dodać, że zewnętrzną ścianę kamieniołomu z interesującą odkrywką, dokumentującą granicę geologiczną między kredą a trzeciorzędem (między erą mezozoiczną a kenozoiczną), w roku 1992 objęto ochroną jako stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej „Ścianka Krystyny i Władysława Pożaryskich”.

W podziemnych wyrobiskach kamieniołomu znajduje się największa w województwie lubelskim zimowa kolonia nietoperzy. Maksymalne liczby obserwowanych tu zimujących osobników przekraczają 500 sztuk. Mała odporność skał węglanowych tworzących strop i ściany chodników oraz komór kamieniołomu powoduje, że obiekt ulega szybkiej degradacji. Świadczą o tym bloki skalne oderwane z górnych partii wyrobisk, zalegające na spągu kamieniołomu. Stwarza to realne zagrożenie dla chronionych zwierząt oraz osób penetrujących z różnych powodów wnętrze kamieniołomu (w tym także turystów i chiropterologów). Należy nadmienić, że w jednym z popularnych filmów krajoznawczych (zrealizowanych w ramach projektu telewizyjnego „Obieżykraj, czyli Kanon Krajoznawczy Polski”), aktualnie promujących region lubelski, jego autor, znany podróżnik, zachęca do penetracji wnętrza kamieniołomu. Pojawianie się coraz większych luk w stropie komór jest również przyczyną niekorzystnych dla nietoperzy zmian mikroklimatycznych we wnętrzu obiektu (powiększa się strefa przemarzania). W ramach projektu przewidziano ochronę nieczynnego kamieniołomu przed dalszą degradacją i ograniczenie jego dostępności, szczególnie przed „dziką” penetracją turystyczną. W ramach projektu, we współpracy z uczonymi z Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, prowadzone są pomiary parametrów charakteryzujących mikroklimat wnętrza obiektu oraz monitoring zimującej tu populacji nietoperzy. Trzeba podkreślić, że nadrzędnym celem prowadzonych prac zabezpieczających jest zachowanie w nienaruszonym stanie środowiska życia nietoperzy, hibernujących w kamieniołomie. Obiekt dokumentuje przejawy podziemnego górnictwa opok, będąc równocześnie, ze względu na inne walory, stanowiskiem dokumentacyjnym przyrody nieożywionej o unikalnym

znaczeniu. Z tego względu nie można w przyszłości wykluczyć turystycznego udostępniania wnętrza kamieniołomu jako jednego z najważniejszych geostanowisk planowanego Geoparku „Małopolski Przełom Wisły”¹⁴, pod warunkiem że nie będzie to znacząco oddziaływać na cele ochrony obszaru Natura 2000. Jednak obecny stan chodników nie pozwala na utworzenie podziemnego geostanowiska dostępnego dla turystyki, ponieważ chodniki wymagają profesjonalnej ochrony.

Jako ciekawostkę warto podać, że Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska jest organizatorem kampanii „Poznaj swoją Naturę” (partnerzy medialni to „National Geographic Polska” i Radio Zet). Głównym celem kampanii jest podniesienie świadomości społeczeństwa związanej z ochroną przyrody na obszarach Natura 2000. Projekt ma także pokazać korzyści płynące z włączenia terenów do Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Teledysk do promującej kampanię „Poznaj swoją Naturę” utworu „Na Lata” wykonywanego przez Andrzeja Piasecznego, ambasadora kampanii, powstał na obszarze Natura 2000 – Przełom Wisły w Małopolsce. W ten sposób kampania przyczynia się pośrednio do budowania marki Małopolskiego Przełomu Wisły jako regionu turystycznego (a w perspektywie geoturystycznego). Należy przypomnieć, że w roku 2013 w trzeciej edycji plebiscytu „Siedem nowych cudów Polski” miesięcznika „National Geographic Traveler” stworzona została również kategoria specjalna „Natura”, w której prezentowane były najdziwsze zakątki Polski. Nad przygotowaniem nominacji, w której znalazło się 16 miejsc w Polsce chronionych w ramach europejskiej sieci Natura 2000, czuwali patroni medialni: Polska Organizacja Turystyczna i Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska. Małopolski Przełom Wisły znalazł się w zwycięskiej siódemce, wśród laureatów plebiscytu, na miejscu drugim¹⁵.

PODSUMOWANIE

Funkcjonowanie formy ochrony przyrody, w szczególności parku krajobrazowego, obszaru chronionego krajobrazu oraz obszaru europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000, nie jest równoznaczne z zakazem inwestycji czy wyeliminowaniem ruchu turystycznego.

Natura 2000, podobnie jak funkcjonowanie parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu, nie stoi w sprzeczności z inwestycjami, przeciwnie, walory przyrodnicze obszarów są szansą na rozwój różnorodnych dziedzin gospodarki i powstanie nowych miejsc pracy. Jednakże aktywność człowieka nie może pogarszać stanu siedlisk przyrodniczych i warunków bytowania gatunków będących przed-

¹⁴ J. Warowna, M. Machalski, W. Jezierski, W. Zgłobicki, G. Gajek, dz. cyt.

¹⁵ *Siedem nowych cudów Polski 2013 – wybierz cuda Natury* [dostęp: 25.09.2014]. Dostępny w Internecie: <http://poznajpolske.onet.pl/7-nowych-cudow-polski-2013-wybierz-cuda-natury/024xx>.

miotem ochrony w obszarach Natura 2000 oraz wpływać znacząco negatywnie na ochronę przyrody parku krajobrazowego lub obszaru chronionego krajobrazu.

Można postawić tezę, że objęcie ochroną cennego przyrodniczo obszaru nie tylko przyczynia się do aktywizacji turystyki, wzbogacając ją o nowe produkty i formy turystyki przyrodniczej (np. geoturystyka), lecz również jest gwarancją rozwoju zrównoważonego (trwałego). Owszem, funkcjonowanie form ochrony przyrody stanowi barierę dla rozwoju, ale jedynie takiego, który ma charakter żywiołowy – nie liczący się z uwarunkowaniami środowiskowymi i którego koszty w konsekwencji będą wyższe od uzyskanych doraźnych, jednorazowych korzyści.

Reasumując, obszarowe formy ochrony przyrody są nie tylko predysponowane do rozwoju turystyki zrównoważonej¹⁶, ale ich prawidłowe funkcjonowanie stanowi podstawę trwałego rozwoju we wszystkich wymiarach przestrzennych (od lokalnego po globalny).

Jak zatem odróżnić rozwój trwały od rozwoju niezrównoważonego? Parafrazując Josta Krippendorfa¹⁷, można powiedzieć: rozwój, który „jak wąż pożera własny ogon”, to rozwój niezrównoważony.

Na koniec warto postawić pytania: czy w idealnym układzie (gdyby był on możliwy), w którym w pełni realizowane byłyby zasady rozwoju zrównoważonego, istnienie form ochrony przyrody byłoby w ogóle uzasadnione? Czy główną funkcją cennych obszarów pozostałaby tylko edukacja środowiskowa?

* * *

THE PROTECTION OF NATURAL VALUES AND EDUCATION – TOURISM – ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

Natural values determine the basic tourism potential as well as the core of touristic products. This case study presents problem of tourism development on surface forms of nature protection in western part of Lublin Province. Varied projects are being run by Regional Directorate of Environmental Protection in Lublin aiming at protection of the most valuable natural values of protected areas, including elimination of dysfunction of tourism. Development of materials and tourism infrastructure are created as an indirect effect of organizing tourism. Furthermore, environmental education is a very important tool. One of the conditions of implementing planned Małopolski Przełom Wisły Geopark is protection of nature values and conservation of protected areas. The establishment of Geopark will contribute to spatial diversification of tourism and to develop new tourism products.

¹⁶ Ł. Stokłosa, J. Krupa, dz. cyt.

¹⁷ J. Krippendorf, dz. cyt.

1.2. PROGRAM EDUKACJI EKOLOGICZNEJ W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

MAŁGORZATA DENEKA-ANGEL, MAŁGORZATA STANICKA

WPROWADZENIE

Edukacja ekologiczna w dobie obecnej jest pewnym sposobem na życie. Jej założenia opierają się na kilku dokumentach utworzonych w naszym kraju, a realizujących założenia licznych międzynarodowych konferencji ze szczególnym uwzględnieniem Konferencji ONZ „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro w 1992 r. Powstał wówczas zbiór rekomendacji stanowiących wytyczne do opracowania regionalnych, narodowych i lokalnych strategii zrównoważonego rozwoju zwany Agendą 21. Realizacja zasad rozwoju zrównoważonego określonych w Deklaracji z Rio wymaga udziału świadomego i dobrze wyedukowanego społeczeństwa.

Jedną z zasad zrównoważonego rozwoju jest zasada uspołecznienia polityki ekologicznej, która ma być realizowana dzięki stworzeniu instytucjonalnych, prawnych i materialnych warunków do udziału obywateli, grup społecznych i organizacji pozarządowych w procesie kształtowania modelu zrównoważonego rozwoju, z jednoczesnym rozwojem edukacji ekologicznej, rozbudzaniem świadomości i wrażliwości ekologicznej oraz kształtowaniem nowej etyki zachowań wobec środowiska¹⁸.

Kierunki rozwoju naszego kraju określa także dokument *Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do roku 2025*¹⁹. Nadrzędnymi zasadami tworzącymi warunki do skutecznego osiągnięcia celów tejże strategii powinny być m.in.:

- stałe podnoszenie świadomości społecznej;
- zwiększenie dostępu społeczeństwa do informacji i jego udziału w podejmowaniu decyzji;
- ułatwianie dostępu do organów sprawiedliwości w sprawach dotyczących korzystania ze środowiska;
- konsekwentna edukacja ekologiczna.

¹⁸ *Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016* [dostęp: 25.09.2014]. Dostępny w Internecie: https://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_11/8183a2c86f4d7e2cdf8c3572bdba0bc6.pdf.

¹⁹ *Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do roku 2025* [dostęp: 25.09.2014]. Dostępny w Internecie: <http://www.access.zgwrp.org.pl/materiały/dokumenty/StrategiaZrównowazonegoRozwojuPolski/index1.html>.

Rozwój zrównoważony kraju to nic innego jak podporządkowanie potrzeb i aspiracji społeczeństwa i państwa możliwościom, jakie daje środowisko, którym dysponujemy. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej²⁰ gwarantuje każdemu obywatelowi jednakowy dostęp do środowiska, nakładając jednocześnie obowiązek troski o jego stan i odpowiedzialność za wprowadzane w środowisku zmiany. Wobec konstytucyjnego obowiązku nadania rozwojowi kraju charakteru zrównoważonego zadanie to spoczywa na administracji państwowej, władzach samorządowych, podmiotach gospodarczych oraz indywidualnych obywatelach.

Realizować różnorodne zadania związane z proekologiczną polityką kraju mogą, jak zostało wspomniane, tylko dobrze i we właściwym kierunku wyedukowane jednostki, które są w stanie dokonywać świadomych wyborów w sferze zrównoważonej konsumpcji dóbr i usług, podejmować świadome decyzje na poziomie podstawowej komórki społecznej, zespołów i grup zawodowych, społecznych i politycznych oraz samorządów i administracji.

Edukacja jednostek powinna być prowadzona w sposób ciągły, rozpoczynając od wychowania w rodzinie, poprzez systemy edukacji formalnej, czyli przez szkolnictwo podstawowe, ponadpodstawowe i wyższe, do edukacji nieformalnej. Edukacja i ciągłe podnoszenie poziomu wiedzy oraz świadomości powinny stanowić elementy stale towarzyszące życiu i działalności jednostek w różnych grupach wiekowych, zawodowych i społecznych. Wówczas będzie dostrzegana korelacja aspektów ekonomicznych, ekologicznych i społecznych w każdej działalności.

W 1996 r. powstała *Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. Przez Edukację do Zrównoważonego Rozwoju*²¹. Została przygotowana jako dokument, który identyfikuje i hierarchizuje główne cele edukacji środowiskowej, wskazując jednocześnie możliwości ich realizacji. Rozwinięciem i konkretyzacją zapisów *Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej...* był *Narodowy Program Edukacji Ekologicznej*²², który powstał w 1997 r. Dokument ten jest podstawą tworzenia systemu edukacji ekologicznej, określając zadania edukacyjne, podmioty odpowiedzialne za ich realizację i wskazując źródła finansowania. Do najważniejszych należą:

- upowszechnianie idei ekorozwoju we wszystkich sferach życia, uwzględniające również pracę i wypoczynek człowieka;

²⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (DzU 1997 nr 78, poz. 483).

²¹ *Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. Przez Edukację do Zrównoważonego Rozwoju* [dostęp: 25.09.2014]. Dostępny w Internecie: http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/97b75873145cdf7e7695ed9573147c78.pdf.

²² *Narodowy Program Edukacji Ekologicznej. Program wykonawczy Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej oraz warunki jego wdrożenia* [dostęp: 25.09.2014]. Dostępny w Internecie: <http://enviro-net.eu/pub/prawo/nsee.pdf>.

- wdrożenie edukacji ekologicznej jako edukacji interdyscyplinarnej na wszystkich stopniach edukacji formalnej i nieformalnej;
- tworzenie wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów edukacji ekologicznej uwzględniających propozycje podmiotów realizujących projekty edukacyjne dla lokalnej społeczności;
- promowanie dobrych doświadczeń z zakresu metodyki edukacji ekologicznej, zwiększenie efektywności;
- włączenie edukacji ekologicznej w system kompleksowej edukacji ekologicznej społeczeństwa;
- wskazywanie sposobów jak najlepszej alokacji środków finansowych.

Należy podkreślić, iż wprowadzenie w życie postawionych zadań z zakresu edukacji ekologicznej może być ujęte w wielu aspektach:

- **aspekty polityczne** – nadanie edukacji ekologicznej odpowiedniej rangi i włączenie jej do systemu kompleksowej edukacji obywatelskiej społeczeństwa;
- **aspekty organizacyjne** – umożliwienie koordynacji, korelacji i współdziałania w planowaniu i realizacji zadań z zakresu edukacji ekologicznej oraz stymulowaniu jej rozwoju w celu poprawy stanu świadomości ekologicznej społeczeństwa;
- **aspekty materialne** – finansowanie edukacji ekologicznej;
- **aspekty społeczne:**
 - » doprowadzenie do takiego stanu świadomości społecznej, w którym edukacja ekologiczna oraz jej efekty będą postrzegane jako niezbędny warunek rozwoju społecznego,
 - » przygotowanie społeczeństwa do realizacji zadań z zakresu ochrony środowiska w związku z dostosowywaniem Polski do standardów ekologicznych w Unii Europejskiej, zwłaszcza dzięki szerokim informacjom,
 - » promocja racjonalnych względem społeczeństwa oraz środowiska zachowań i postaw w procesach decyzyjnych na różnych szczeblach,
 - » stworzenie warunków do świadomego współuczestniczenia wszystkich mieszkańców w przestrzeganiu zasad bezpieczeństwa ekologicznego,
 - » udoskonalenie systemu wymiany informacji sprzyjającej zmniejszeniu liczby konfliktów na tle ekologicznym za pomocą:
 - wprowadzenia elementów edukacji ekologicznej do każdego znaczącego procesu inwestycyjnego,
 - uwzględnienia założeń edukacji ekologicznej w koncepcjach, programach, planach, strategiach na każdym szczeblu zarządzania,
 - przygotowania kadry administracji rządowej i samorządowej do realizacji zadań związanych ze znaczącym wzrostem udziału społeczeństwa w zarządzaniu środowiskiem (np. wdrażanie zasad Konwencji o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska),

- » promowanie stylu życia sprzyjającego zdrowiu jednostek i rodzin oraz zachowaniu zasobów środowiska,
- » wspieranie procesu tworzenia struktur instytucjonalnego wspomaganie edukacji ekologicznej (w administracji, uczelniach, jednostkach badawczo-rozwojowych, organizacjach pozarządowych itd.),
- » zapewnienie komplementarności wobec programów rządowych, regionalnych i samorządowych o zbliżonych celach (np. programy „Środowisko a Zdrowie”, „Świadome kształtowanie krajobrazu i ochrona krajobrazu historycznego”, „Demokracja lokalna”, regionalne programy operacyjne), a także w stosunku do strategii, programów i planów lokalnych i regionalnych,
- » podnoszenie etyki zawodowej przedsiębiorców w zakresie zagadnień związanych z ochroną środowiska,
- » wspieranie i kreowanie podaży i popytu na nowym rynku pracy zwróconym ku standardom ekologicznym;
- **aspekty edukacyjne** – oprócz wspomnianego promowania metodyki nauczania w edukacji ekologicznej:
 - » tworzenie warunków do rozwoju baz edukacji ekologicznej, ośrodków dydaktycznych prowadzonych przez kompetentnych, wykształconych trenerów edukacji ekologicznej,
 - » inicjowanie badań naukowych nad efektywnością edukacji ekologicznej.

W edukacji ekologicznej można wydzielić sfery:

- edukacja formalna – oparta na systemie oświaty i szkolnictwa wyższego;
- edukacja nieformalna – oparta na różnych doświadczeniach oraz wpływie edukacyjnym otoczenia: rodziny, współpracowników, przyjaciół, mediów, organizacji społecznych i in.

Zjednoczenie tych sfer zwiększy efektywność edukacji ekologicznej. Działalność w sferze edukacji formalnej stymuluje świadomość społeczeństwa, a wzrost świadomości ekologicznej powoduje, iż ludzie rozumieją konieczność stałego kierowania środków na edukację ekologiczną. Działania w sferze szkoleń zwiększają trafność decyzji na różnych szczeblach zarządzania środowiskiem, podnoszą poziom profesjonalizmu w działaniach organizacji społecznych oraz mediów.

EDUKACJA EKOLOGICZNA W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

W województwie lubelskim edukacja nieformalna prowadzona jest przez różne jednostki m.in. przez zarządy obszarów chronionych (głównie parki narodowe i krajobrazowe oraz RDOŚ), leśników (RDLP Lublin, nadleśnictwa), ośrodki naukowe, administrację rządową i samorządową województwa oraz przez organizacje społeczne, pozarządowe (Liga Ochrony Przyrody, Towarzystwo dla Natury i Człowieka, Lubelskie Towarzystwo Ornitologiczne i inne).

Edukacja ekologiczna odbywa się na bazie:

- ośrodków i izb edukacyjnych: Roztoczańskiego Parku Narodowego w Zwierzyncu (ośrodek edukacyjno-muzealny), Floriancie (izba leśna) i Białym Słupie (Roztoczańskie Centrum Naukowo-Edukacyjne); Poleskiego Parku Narodowego w Urszulinie (ośrodek dydaktyczno-administracyjny, ogród dydaktyczny) i w Załuczu Starym (ośrodek dydaktyczno-muzealny); Lubelskich Parków Krajobrazowych (Ośrodek Edukacji Ekologicznej w Brzeźnie); Lasów Państwowych w Janowie Lubelskim (Ośrodek Edukacji Ekologicznej „Lasy Janowskie”) i w 15 nadleśnictwach (izby edukacyjne);
- ścieżek edukacyjnych, przyrodniczych, dydaktycznych – ponad 20 w parkach krajobrazowych, 10 w RPN, 6 w PPN i 52 na terenie nadleśnictw (w tym te w parkach krajobrazowych na terenie RDLP Lublin).

Działania parków krajobrazowych w zakresie edukacji przeprowadzane są na kilku płaszczyznach: edukacja dzieci i młodzieży, szkolenia dla nauczycieli i edukatorów, rozwijanie infrastruktury edukacyjnej na terenie parków i obszarów chronionego krajobrazu oraz promocja ich walorów przyrodniczych w mass mediach. Należy podkreślić, iż w województwie lubelskim jest najwięcej parków krajobrazowych w Polsce (17). Potrzeba edukacji środowiskowej jest olbrzymia. Tylko jeden oddział terenowy Chełm dysponuje Ośrodkiem Edukacji Ekologicznej z prawdziwego zdarzenia. Jest on nieduży, ale działa prężnie. Na zajęcia jeszcze niedawno grupy zapisywały się rok wcześniej. Wspieranie działalności ośrodków edukacyjnych jest jednym z głównych zadań samorządów w ramach zrównoważonego rozwoju.

Na zajęciach edukacyjnych w ośrodkach edukacji ekologicznej, placówkach oświatowych czy ośrodkach kultury organizowanych dla różnych grup wiekowych i zawodowych uczestnicy mają okazję zapoznać się nie tylko z walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi poszczególnych obszarów chronionych, lecz również poznać zagadnienia biologiczne i ekologiczne dotyczące wybranych zwierząt i roślin lub ich grup oraz problematykę szeroko pojętej ochrony środowiska (ochrona powietrza, wody i gleby, gospodarowanie odpadami, odnawialne i nieodnawialne źródła energii). Prelekcje z użyciem urządzeń multimedialnych i zastosowaniem różnorodnych ćwiczeń prowadzone są interdyscyplinarnymi metodami wzbogacającymi dodatkowo o aktywizujące formy pracy. Bardzo ważnym elementem w edukacji przyrodniczej są zajęcia przeprowadzane w terenie, gdy w procesie poznawczym biorą udział wszystkie zmysły uczestników. Zajęcia terenowe są nieodłącznym uzupełnieniem teoretycznych zajęć dydaktycznych prowadzonych w ośrodkach edukacji ekologicznej lub w salach lekcyjnych. Odbywają się one na wytyczonych na terenie obszarów chronionych ścieżkach przyrodniczych, najczęściej zaopatrzonych w tablice dydaktyczne. Oprócz zajęć terenowych prowadzone są również wycieczki i rajdy promujące walory przyrodnicze i krajobrazowe parków.

Inną formą edukacji ekologicznej, realizowaną z powodzeniem przez parki krajobrazowe, są konkursy, plenery malarskie, fotograficzne, zajęcia dzienni-

karskie, udział w festynach itp. Adresowane są one do różnych grup wiekowych i zawodowych oraz dotyczą odmiennych dziedzin zainteresowań. Szkolenia dla nauczycieli i edukatorów mają na celu zapoznanie ich z formami i metodami pracy stosowanymi w edukacji ekologicznej zarówno formalnej, jak i nieformalnej. Podczas szkoleń uczestnicy nie tylko zdobywają wiedzę merytoryczną, ale i praktyczną. Szkolenia zazwyczaj są dwudniowe i podzielone są na trzy panele: wykłady, ćwiczenia i warsztaty terenowe. Podczas wykładów uczestnicy zapoznawani są z ofertą edukacyjną parków krajobrazowych i konspektami wybranych zajęć. Podczas ćwiczeń uczestniczą w grach i zabawach edukacyjnych, mają często również okazję brać aktywny udział w zajęciach z młodzieżą. Ponadto zapoznają się oni z przebiegiem ścieżek dydaktycznych oraz infrastrukturą turystyczno-edukacyjną parków krajobrazowych. Szkolenia dla nauczycieli odbywają się zwykle we współpracy z Lubelskim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli i Kuratorium Oświaty.

Zainteresowanie edukacją ekologiczną różnych grup społecznych zwiększa promocja walorów przyrodniczych i krajobrazowych obszarów chronionych w mass mediach. Informacje docierają wówczas do szerokiej rzeszy zainteresowanych. Wszelkie działania prowadzone przez parki krajobrazowe trafiają na stronę internetową, do prasy, radia, a także telewizji. Oprócz relacji z ważniejszych działań parków krajobrazowych w mediach prowadzona jest własna działalność wydawnicza. Cyklicznie zamieszczane są artykuły przyrodnicze w wydawnictwach, wydawane są foldery, albumy, mapy, ulotki. W celach popularyzatorskich walorów przyrodniczych, historycznych i krajobrazowych organizowane są wystawy fotograficzne w miejscach ogólnie dostępnych i odwiedzanych przez społeczeństwo.

W parkach krajobrazowych drzemie olbrzymia siła, jeśli chodzi o realizację tematów związanych z ochroną przyrody i środowiska, a także kształtowanie postaw społeczeństwa, głównie dzieci i młodzieży. Bezpośredni kontakt z przyrodą to najlepszy nauczyciel. Nic nie zastąpi emocji wytworzonych podczas obserwacji czy badań naturalnych okazów w terenie, pracy z przewodnikami, dyskusji i wyciągania wniosków, rozwiązywania wybranych problemów. Taka edukacja jest uzupełnieniem i poszerzeniem edukacji szkolnej, a na uwagę zasługuje fakt, iż jest prowadzona przez przygotowane merytorycznie, kompetentne osoby.

Niestety, ograniczenia kadrowe i finansowe w parkach krajobrazowych województwa lubelskiego nie pozwalają jednak, aby rozwijać tę dobrze prosperującą gałąź działalności parków. Edukacja ekologiczna jest obecnie jednym z podstawowych zadań statutowych parków krajobrazowych. Zwiększenie kadry zajmującej się edukacją oraz rozwijanie ośrodków edukacji ekologicznej dzięki zakupowi eksponatów i pomocy dydaktycznych oraz zwiększenie jego „przepustowości” to główne potrzeby parków w zakresie edukacji ekologicznej. Idealnym wyjściem byłoby powiększenie powierzchni istniejącego Ośrodka Edukacji Ekologicznej w Brzeźnie. Potrzeba opracowania programu edukacji ekologicznej w województwie lubelskim.

Działania edukacyjne, choć liczne i wartościowe, są jednak bardzo rozproszone. Do głównych problemów związanych z prowadzeniem edukacji ekologicznej w województwie lubelskim należy zaliczyć:

- brak koordynacji działań prowadzonych przez bardzo różne jednostki;
- brak programu nieformalnej edukacji ekologicznej w regionie;
- brak profesjonalnego, nowoczesnego, regionalnego ośrodka edukacji ekologicznej;
- ograniczenia kadrowe i finansowe.

W planowaniu dalszych działań zmierzających w tym kierunku niezbędne jest opracowanie i wdrożenie kompleksowego Programu nieformalnej edukacji ekologicznej w województwie lubelskim, który uwzględniłby następujące założenia:

- stworzenie internetowej witryny – bazy danych przyrodniczych oraz bazy oferty i materiałów edukacyjnych z możliwością e-learningu;
- stworzenie nowoczesnych ośrodków (centrów) edukacji ekologicznej (z zapleczem konferencyjnym, noclegowym itp.);
- poszerzenie oferty edukacyjnej:
 - » przystosowanie do szerszego grona odbiorców,
 - » poszerzenie zakresu tematyki,
 - » zwiększenie liczby form edukacji.

Tematyka zajęć, która obecnie dotyczy głównie przyrodniczych podstaw funkcjonowania środowiska, zagrożeń środowiska, ochrony przyrody w Polsce, powinna zostać znacząco rozszerzona o następujące zagadnienia:

- źródła informacji o środowisku (w tym GIS);
- obszary Natura 2000;
- zrównoważony rozwój;
- międzynarodowe programy ochrony środowiska;
- zarządzanie środowiskiem (gmina, przedsiębiorstwo);
- konflikty ekologiczne i aspekty społeczne ochrony środowiska;
- aspekty prawne ochrony i gospodarowania środowiskiem;
- aspekty ekonomiczne ochrony środowiska;
- planowanie przestrzenne w ochronie i kształtowaniu środowiska;
- odpowiedzialne zakupy;
- ochrona środowiska w procesie wydobywania gazu łupkowego;
- zdrowa żywność, GMO;
- turystyka przyjazna środowisku itp.

Grono odbiorców działań edukacyjnych, którymi są dziś głównie uczniowie i nauczyciele, powinno być możliwie jak najszersze i obejmować grupy, takie jak społeczność lokalna, rolnicy, urzędnicy, przedsiębiorcy, planiści, dziennikarze, organizatorzy turystyki, regionaliści i inni.

Edukacja ekologiczna przynosi najlepsze efekty, gdy łączy różne formy – zarówno te oparte na zasobach ośrodków edukacyjnych, jak i te w terenie, czyli zajęcia